

ԼՈՒՍԻՆԵ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

Բանասիրական գիտ. թեկնածու

**Ս. ԶՈՎՅԱՆ Գ. ՕՁՆԵՑՈՒ ՃԱՌԵՐԻ
ԵՒ ԱՐԻՍՏԱԿԵՍ ԼԱՍՏԻՎԵՐՑՈՒ «ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ»՝
ԻԲ. ԵՒ ԻԳ. ՊԼՈՒԽՆԵՐԻ ԸՆԴՀԱՆՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

ԺԱ. դարի պատմիչ Արիստակես Լաստիվերցու «Պատմություն» մատյանում, որտեղ արտացոլված են 1000–1072 թթ. դեպքերը, իրենց յուրահատկությամբ առանձնանում են թոնդրակյանների մասին պատմող գլուխները: Պատմիչն ընդամենը երկու՝ ԻԲ. եւ ԻԳ. գլուխներում է խոսում այս աղանդի մասին, թեեւ երեւույթը համարում է ամենածանրագույն մեղքերից մեկը, որոնց պատճառով ազգը պատժված է իր նկարագրած դառն ներկայով՝ բյուզանդական տիրապետություն, սելջուկյան արշավանքներ, պետականության կորուստ: Այդուհանդերձ աղանդի գաղափարաբանության մասին նա գրեթե ոչինչ չի հայտնում, միայն համառոտ ներկայացնում է, որ սրանք Եկեղեցին ու նրա կանոնները չէին ընդունում, ինչպես չէին ընդունում Ս. Մկրտության եւ Ս. Հաղորդության խորհուրդները, խաչի պաշտմունքը եւ պահքը:

Հարցի հատկապես նախորդ դարի ուսումնասիրողները (Ս. Մելիք-Բախշյան, Ա. Հովհաննիսյան, Կ. Յուզբաշյան, Հր. Բարթիկյան եւ այլք)¹ աղանդավորական շարժումները բնութագրել են որպես ընկերային կամ ազատագրական պայքարի դրսեւորում եւ չեն քննարկել տազնապի արտահայտությունները, որ ունեցել են Հայոց Եկեղեցու դիրքերից այս

¹ Չենք կարող չնկատել, որ պավլիկյան եւ թոնդրակյան աղանդներին տրվող ընկերային կամ ազատագրական պայքարի բնորոշումները ժամանակի հետ կարող էին վերանայվել, ինչը եւ տեսնում ենք նշված հետազոտողներից ոմանց աշխատություններում: Օրինակ, Կ. Յուզբաշյանն արդեն 1988 թ. հրատարակած իր աշխատության մեջ՝ թոնդրակյանների մասին գլխում նշում է, որ իր եզրահանգումներում եւ ընդհանրացումներում դրսեւորել է հատուկ զգուշություն, եւ իր հետազոտության արդյունքներն արդեն իսկ ավելի սահմանափակ են, քան իր նախորդներինը եւ առավելագույնս հիմնված են միայն փաստերի վրա (տե՛ս К. ЮЗБАШЯН, Армянские государства эпохи Багратидов и Византия IX–XI вв., Москва, 1988, էջ 236: Հմմտ. նույն հեղինակի մեկ այլ հոդվածը՝ «К истории павликианского движения в Византии в IX в.».– «Вопросы истории религии и атеизма. Сборник статей, IV», Москва, 1956, էջ 246–278):

մասին խոսողները: Լաստիվերցին, որի համար Սուրբ Գիրքը կայունության գրավականն էր, չէր կարող իր ողջ ուժով չզգալ աղանդի վտանգը, ինչը պատմիչին ստիպել է զգուշանալ՝ իր «լռություն» միաժամանակ բացահայտելով այն մեծ ազդեցությունը, որ միջնադարում վերագրվում էր գրին, եւ որին ինքը՝ պատմիչը խորապես հավատում էր: ԻԳ. գլխի վերջում նա այսպես է մեկնաբանում այդ լռությունը. «Բայց զնոցա մծղնէ զգործն անպատշաճ համարեցաք ընդ գրով արկանել, քանզի կարի աղտեղի է. եւ զի ոչ ամենայն ոք պնդակազմ է լսելեօք, բազմաց մեղացն յիշատակ ի խողտանս ձգէ զսօղսն, եւ կատարումն գործոյն իսկ ածէ»²: Այս սկզբունքով հյուսված պատումը երեւան է բերում պատմիչի՝ խոսքի (բանավոր թե գրավոր) կարեւորումն ու ազդեցության գիտակցումը, խոսքով գայթակղելու վտանգը³: Թոնդրակյաններին նա ավելի վտանգավոր թշնամի է համարում, քան արտաքին թշնամիներն են, եւ պատճառը սրանց «համալեզու եւ համազգի» լինելն է (ինչպես տեսնում ենք, կրկին կարեւորվում է խոսքը. Լաստիվերցին աղանդավորների խոսքի կեղծիքը համեմատում է քաղցկեղի հետ, որը հաճախ անբուժելի է):

Լաստիվերցու ապրած ժամանակը հար եւ նման էր Ս. Հովհան Գ. Օձնեցու ժամանակին, որն իր կաթողիկոսության տարիներին (717-728 թթ.), կորսված պետականության պայմաններում ստիպված էր պայքարելու Հայ Եկեղեցու կանոնական եւ իրավական հիմքերն ամրացնելու, աղանդավորական դրսեւորումները ճնշելու կամ կանխելու համար: Ուստի եւ շատ են նաեւ ընդհանրությունները նրանց գաղափարներում: Աղանդավորական շարժումների գաղափարաբանության մասին լռությունը կամ խոսքից զգուշանալն ու հենց խոսքով դրա դեմ պայքարելը Հայոց կաթողիկոսն արդեն կիրառել էր Հ. դարում: Իր «Ընդդէմ պատիկեանց» ճառում եւ Հայոց Եկեղեցու կանոններում նա պահանջում է խոսքի չբռնվել աղանդավորների հետ՝ նրանց խոսքերի որոգայթներից խուսափելու համար, իսկ հետո առաջարկում նրանց դեմ գործածել իրենց իսկ կողմից ընտրված

² «Պատմութիւն Արիսակիսի Լաստիվերտցոյ», աշխատասիր.՝ Կ. Ն. Յուզբաշյանի, Երեւան, 1963, էջ 133:

³ Պաշտոնական Եկեղեցու դիրքերից թոնդրակյան աղանդին առաջին անդրադարձողներից էին Անանիա եւ Գրիգոր Նարեկացիները: Մեկն իր «Հակաճառութիւն ընդդէմ թոնդրակեցոց» (երկից պահպանվել է միայն մի հատված), մյուսը Կճավա վանքի վանահորն ուղղված թղթերով ավելի շատ տեղեկություններ են հաղորդում թոնդրակյանների կրոնա-քարոյադատական սկզբունքների մասին, քան մեր մյուս մատենագիրները՝ Ստեփանոս Ասողկիլը, Գրիգոր Մագիստրոսը, Ս. Ներսես Շնորհալին, ինքը՝ Արիստակես Լաստիվերցին (տես Հ. Հ. ԹԱՄԱՋՅԱՆ, Անանիա Նարեկացի, Երեւան, 1986, էջ 56-74, ինչպես նաեւ Պ. Մ. ԽԱՍՏԻՎԵՐՅԱՆ, Գրիգոր Նարեկացի եւ հայ միջնադարը, Ս. էջմիածին, 1996, էջ 97-104):

ամենագորեղ միջոցը՝ նույն այդ խոսքի զենքը. «Այլ եւ գկորովագոյնն ի նոցանէ ընտրեալ զբանին նահատութիւն դնելով յիմաստութեանցն մերոց պարսատիկս ուղղածից արարեալ շախշախեսցոմ զվեհագոյն եւ զգերակացեալն ի նոսա շարապաշտութեան անդամս»⁴: Իհարկե, ավելի վաղ պավլիկյանների դեմ պայքարում խոսքից զգուշանալ էր պարտադրում աղանդի մեկ այլ ընդդիմախոս՝ Պետրոս Սիկիլիացին. «Պարզամիտների համար լավագոյնը նրանց նամաչելն է, բայց նրանց հետ խոսակցության երբեմ չընկելը, քանզի նրանց հետ անփորձ բանավիճողները վտանգի կենթարկվեն: Դժվար է, որ պարզամիտները նրանցից չհափշտակվեն, քանզի նրանք Ավետարանի եւ [Պողոս] առաքյալի բոլոր ասույթներից են նառում՝ լոկ իրենք տեղյակ լինելով իրենց նենգությանը, քանզի Սուրբ Գրոց քաջատեղյակ են»⁵:

Լաստիվերցին ԺԱ. դարում, երբ կրկին կորսված էր Հայոց պետականությունը, այս ամենի մեջ հաստատապես նաեւ ազգային ինքնությունն ուղղված վտանգ է տեսնում: Մինչ պետությունն ամուր էր, պայծառ էին նաեւ Եկեղեցու կարգերը եւ ապահով սուրբ ուխտի մանուկները (տե՛ս գլ. Բ. «Յաղագս քաղաւորութեան Հայոց»): Պատմիչի համար այդ երանելի ժամանակները Գագիկ Ա.-ի (990–1020 թթ.) իշխանության եւ Սարգիս Ա. Սեւանցի հայրապետի (992–1019 թթ.) քահանայության տարիներն են: Այդուհետ նա ստիպված էր պատմական դեպքերը շարադրելուն զուգահեռ նաեւ ողբալ իր ժողովրդին բաժին հասած դառն իրականությունը, իսկ պատճառների որոնումը նրան նորից ու նորից հանգեցնում էր ամենազլխավոր պատճառին՝ աստվածային օրենքներից շեղվելուն, ներքին՝ հոգեւոր թուլությանը: Լաստիվերցին չափազանց զգոն էր նաեւ Հայ Եկեղեցու վարդապետության դեմ ուղղված որեւէ ոտնձգության եւ մեղանշումի հանդեպ: «Պատմության» էջերում նա մեկ անգամ չէ, որ անդրադառնում է քաղկեդոնականների եւ այս հարցում Բյուզանդական կայսրության նենգություններին, իսկ ԺԲ. գլխում («Վասն Առժինն անողորմ կոտորածին») քաղաքի կործանման պատճառներից մեկը, արտաքին պատճառներից՝ սելջուկ-թուրքերի հարձակումներից զատ, համարում է Հայոց եկեղեցիներ մտած սեքստացիներին ու պիհոռնացիներին՝ նկատի ունենալով թոնդրակյաններին հարած հոգեւորականներին⁶:

⁴ «Յովհաննու Իմաստասիրի Աւանեստյ մատենագրութիւնք», Վենետիկ, 1833, էջ 46:

⁵ «Հայ ժողովրդի պատմության քրեատմատիա», Երեւան, 1981, հտ. Ա., էջ 747:

⁶ Տե՛ս «Պատմության» աշխարհաբար թարգմանության 120-րդ ծանոթագրությունը, Պատմություն, Երեւան, «Հայաստան» հրատ., 1971, էջ 134: Կ. Յուզբաշյանը ուսներեն թարգմանության իր ծանոթագրություններում հավատ է ընծայում երկի ֆրանսերեն

Նրա նշած պատճառները խիստ նույնական են Ս. Հովհան Գ. Օձնեցու «Ատենաբանութեան» այն հատվածին, որտեղ իմաստասեր կաթողիկոսը դժգոհում է շատացած անկարգությունից ոչ միայն ժողովրդի, այլ նաև ուխտի մանուկների եւ Եկեղեցու առաջնորդների մեջ, գոյություն ունեցող անհաշտությունից, ինչի հետեւանքով ժողովուրդն էլ նախկին միակ ճանապարհի փոխարեն այժմ դարձել է «բազմահեափ եւ բազմաշափղ»՝ զանազան եւ այլաձեւ դարձնելով նաև բարքերը, Աստծուն փառաբանելը⁷:

Երկու գլուխներում էլ պատմիչը թոնդրակյան աղանդն անվանում է «մծղնէ գործ»⁸, ինչի նախօրինակը տեսնում ենք նաև Ս. Հովհան Գ. Օձնեցու գրվածքներում: Իր «Ընդդէմ պապիկեանց» ճառում հայրապետը, նկատի ունենալով բոլոր աղանդավորներին, այդ թվում նաև մծղնեություն մնացորդներին՝ պավլիկյաններին («նախկին մծղնէութեան պապակեանութեան խելեաւմ»), հատուկ ընդգծում է նրանց միշտ նույն՝ վերը նշված անունով կոչելու անհրաժեշտությունը, քանի որ նույնպիսի երեւույթները կարիք չկա տարբեր անուններով կոչելու, մանավանդ որ, ինչպես հեղինակը նկատում է Հայոց հայրապետը, պաշտամունքի առարկայի (արեւ, կատու, ձի, շուն, կոկորդիլոս եւ այլն) փոփոխության հետ սրանց անվանումն էլ կարող է փոխվել⁹: Նոր անվան մերժումը, լուծկյան մատնումը, մեր կարծիքով, նույնպես խոսքի կարեւորում էր, խոսքով պայքարելու մի ձեւ, արդեն եղածին նոր բառով նոր էություն չհաղորդելու միջոց: Տեղին է նաև հիշել այն փաստը, որ հետագայում մծղնեները իսկապես միացել են պավլիկյանների հետ, որոնց փոխակերպունքն են իրենց հերթին թոնդրակեցիները¹⁰: Իհարկե երեւույթն այլ մեկնութիւն էլ ունի, ըստ որի՝ աղանդավորների դեմ պայքարը դյուրացնելու նպատակով նրանց հաճախ միտումնավոր կերպով նույնացնում էին, ինչպես

Թարգմանչի եւ հրատարակչի՝ Պրուդոմի կարծիքին, ըստ որի՝ պատմիչը նկատի է ունեցել ընդհանրապես հավատալու արժեքներին (տես ռուսերեն թարգմանության ԺԲ. գլխի 4-րդ ծանոթագրությունը, էջ 162 («Повествование вардапета Аристакеаса Ластивертци», пер. с древнеарм., вступит. статья, коммент. и прим. К. Н. Юзбашьяна, Москва, 1968):

⁷ Տես «Յովհաննու Իմաստասիրի Աւանդույ մատենագրութիւնք», էջ 5:

⁸ Հետաքրքիր է, որ «մծղնէ» սկզբնապես նշանակել է «աղոթող» եւ հետո է միայն ձեռք բերել «պիղծ», «պղծագործ» իմաստը, դարձել բոլոր հերետիկոսների հավաքական անվանումը: Մծղնեների գլխավոր շեղումը Եկեղեցու Ս. Խորհուրդների, կարգերի (Ս. Հաղորդություն, Ս. Մկրտություն, պահեցողություն) ու առհասարակ աստվածապաշտության մերժումն էր (այս մասին մանրամասն տես ԵՐ. ՏԵՐ-ՄԻՆԱՍՅԱՆ, Միջնադարյան աղանդների ծագման եւ զարգացման պատմությունից, Երեւան, 1968, էջ 77-78):

⁹ Տես «Յովհաննու Իմաստասիրի Աւանդույ մատենագրութիւնք», էջ 37:

¹⁰ Տես ԵՐ. ՏԵՐ-ՄԻՆԱՍՅԱՆ, Միջնադարյան աղանդների ծագման եւ զարգացման պատմությունից, էջ 85, 150:

Բյուզանդական կայսրությունը պավլիկյաններին նույնացնում էր մանիքեականների հետ, այդ աղանդի նկատմամբ արդեն եղած բացասական վերաբերմունքը սրա վրա տարածելու համար¹¹:

Արիստակես Լաստիվերցու դեպքում խոսքից զգուշանալը նրա երկում դառնում է կերպարակերտման զարգացման հնարավորություն: Հետաքրքիր է, որ պատմիչը կերպարների ու գործողության միջոցով ասես արտահայտում է Ս. Հովհան Գ. Օձնեցու ճառերի եւ կանոնների դրույթները¹²: Ընդ որում, այս դեպքում մենք առանց վարանելու ենք կերպար բառը գործածում, թեեւ միջնադարյան պատմագրական երկերում կերպար որպես այդպիսին չկա կամ սահմանափակված է իրական պատմական անձի գոյությունը¹³:

ԻԲ. գլխում («Չար աղանդն թոնդրակեցուց, որ երեւցաւ ի գաւառն Հարփայ») Լաստիվերցին պատմում է Հակոբոս անունով մի եպիսկոպոսի մասին, որը Հարք գավառի եկեղեցիների վերակացուն էր: Նա իր պահվածքով կարողանում է համակրանք շահել եւ բազում համախոհներ է ձեռք բերում անգամ աշխարհիկ տերերի մեջ: Լաստիվերցին անհաշտ է այս փաստերի հետ, որովհետեւ ամեն ինչ կեղծ է համարում: Շուտով Հակոբոսը (նրա մասին պատմիչը գործածում է «ամբաւնիկ արքանեակն եւ համաշունչ հօրն ամենայն շաբեաց» շրջասույթ) սկսում է քննադատել Եկեղեցին եւ իր պերճախոսության ու ճարտարաբանութան շնորհիվ շատերին է համոզում իր ասածներում:

Հետագա ողջ հատվածում, ըստ պատմիչի կատարած քաղաքներումների կամ այլաբանությունների, կարելի է հայտնաբերել աղանդավորների գաղափարների քննադատությունը: Այսպես, հայտնի է, որ պողոտականները չէին ընդունում Պետրոս առաքյալին: Լաստիվերցին իր խոսքում այնպիսի սուրբգրային վկայակոչում է գործածում, որով անուղղակիորեն հակադրվում է աղանդավորական այդօրինակ գաղափարներին, միաժամանակ հիշեցնում Եկեղեցու ամուր հիմքերի մասին. «Դու ես վեմ,

¹¹ Տէս Մ. ՊԱՊՅԱՆ, Հովհան Իմաստասեր Օձնեցի, Երեւան, 1998, էջ 91:

¹² Ըստ Կ. Յուզբաշյանի՝ համոզվածությամբ կարելի է ասել, որ Լաստիվերցին ծանոթ էր եւ իր երկը գրելիս օգտվել է Ստեփանոս Տարոնեցի Ասողիկի «Պատմութիւն տիեզերականից»՝ նրան տալով «սքանչելի յօրինուածովք» բնորոշումը (այս մասին տես Կ. Յուզբաշյանի ներածական հոդվածը, «Повествование вардапета Аристахэса Ластивертци», пер. с древнеарм., вступит. статья, коммент. и прим. К. Н. Юзбашяна, Москва, 1968, էջ 41): Իսկ Ասողիկն իր «Տիեզերական պատմության» մեջ անդրադարձել է Ս. Հովհան Գ. Օձնեցուն եւ Մանազկերտի եկեղեցական ժողովին, այն խնդիրներին, որոնք արծարծվել են այդ ժողովում (տես «Տիեզերական պատմութիւն Ստեփանոս վարդապետի Տարօնեցույ», Փարիզ, 1859, էջ 104-106):

¹³ Տէս Դ. ЛИХАЧЕВ, Избранные работы в трёх томах, Ленинград, 1987, հտ. 1, էջ 345.

եւ ի վերայ այդր վիմի շինեցից զեկեղեցի իմ, եւ դրոմբ դժոխոց զնա մի յաղթահարեցեն» (Մատթ. ԺԶ. 18-19): Գրի այս ուղղվածությունը միաժամանակ հետո եկողներին անուղղակիորեն փաստում է թոնդրակյանների եւ պողոսականների միջեւ առկա կապը:

«Ատենաբանութեան» մեջ եւ ԺԲ. կանոնում Ս. Հովհան Գ. Օձնեցին խոսում է Ս. Սեղանի եւ Ս. Մկրտություն ավագանի մասին, ամրագրում փաստը, որ երկուսն էլ պետք է լինեն քարե եւ անշարժ: Լաստիվերցին սուրբ սեղանի խորհուրդը ամրագրում է իր նկարագրածով, ցույց է տալիս, թե ինչպես Հակոբոս եպիսկոպոսը ուզում էր Եկեղեցին մատնել ճշմարտությունը խառնակողների ձեռքը՝ այն Եկեղեցին «զոր գնեաց պատուական արեամբն իւրով Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս, եւ պսակեալ փառազարդեաց ամենայաղթ խաչին, կանգնելով ի նմա սեղան խորհրդական յօրինակ եդեմական կենաց ծառոյն՝ որոյ պտուղն անմահացուցիչ՝ ստուգապէս զմարմին Կենարարին ծանեալ, ըստ Իւրում անսուտ հրամանին, թէ՛ «ՈՐ ուտէ զմարմին Իմ, զմահ մի՛ տեսցէ յափտեան»»¹⁴: Ինչպես երեւում է մեջբերված հատվածից, այստեղ խոսվում է նաեւ Ս. Հաղորդության խորհրդի մասին, որը նույնպես աղանդավորները չէին ընդունում:

Հայաստանում Հովհան Գ. Օձնեցու ջանքերով արդեն իսկ օրինականացվել էր խաչի պաշտամունքի ծիսա-իրավական գործառույթների պաշտպանությունը (տե՛ս ԻԷ. եւ ԻԸ. կանոնները): Այս կանոններով հայրապետը Բյուզանդական Եկեղեցու որդեգրած պատկերապաշտությունից անջրպետում էր հայկական՝ արդեն ընտանի դարձած խաչը օրհնելու եւ օծելու կարգը¹⁵: «Ընդդէմ պաղիկեանց» ճառում, մեկնելով սրբազան նշանի էությունը¹⁶, Հայոց հայրապետը վիճաբանում է բոլոր նրանց հետ, ովքեր համարձակվում են կռապաշտ անվանել Հայ Առաքելական Եկեղեցու հետեւորդներին: Լաստիվերցին նույնպես աղանդավորների մասին պատմող երկու գլուխներում անդրադառնում է Ս. Խաչի պաշտամունքին, ցույց տալիս թոնդրակյանների՝ խաչը ընդունելը: Խաչի համար նա

¹⁴ «Պատմություն Արիսակիսի Լաստիվերտցույ», էջ 122:

¹⁵ Տե՛ս Վ. ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ, Հայոց Եկեղեցու պետաիրավական եւ գաղափարական շահերի պաշտպանությունը Հովհաննես Գ. Օձնեցու կողմից. - «Ս. Հովհան Օձնեցի հայրապետը եւ իր ժամանակը, 2003, հունիսի 3-5, Հաղպատի վանք», Ս. էջմիածին, 2004, էջ 22:

¹⁶ Ըստ Հ. Քյոսեյանի՝ Ս. Հովհան Գ. Օձնեցու մեկնաբանությունը ոչ թե նույնական է բյուզանդական պատկերապաշտությանը, այլ ավելի շատ վաղ հայրախոսական պատկերահարգության գեղագիտության է պատկանում (տե՛ս Հ. ՔՅՈՍԵՅԱՆ, Խորհրդանշանը Յովհան Օձնեցու մատենագրութեան մեջ. - ՆՈՒՅՆԻ՝ «Դրվագներ հայ միջնադարյան արվեստի աստվածաբանության», Ս. էջմիածին, 1995, էջ 137):

գրեթե նույն շրջաստվածներն է գործածում, ինչ որ՝ հայրապետը, «զփրկութիւն մեռոյ զնշանն եւ զտէրունական յաղթութեան զգէնն, ամենայաղթ խաչին» (Օձնեցու բնագրում՝ «զնշան յաղթութեան»): ԻԳ. գլխում («Թէ որպէս եւ ի Մանանաղոյ սահմանսն բորբոքեցաւ հրդեհ մոլորութեանն ասելի է») Լաստիվերցին գործողությունների մեջ է ցույց տալիս խաչն ատողներին, պատմում է Բազմաղբյուր ավանում աղանդավորների կոտորած խաչի, ինչպես նաեւ աղվեսադրոշմով նրանց պատժելու մասին:

Ինչպես Ս. Հովհան Գ. Օձնեցին պողոսականներին, Լաստիվերցին Հակոբոսին կոչում է սատանայի պաշտօնեայ եւ վկայակոչելով Նիկիական կանոնները (ըստ այդ կանոնների՝ թեպետ եւ մեկը չափազանց մեղավոր լինի, պետք է նրա խոստովանությունն ընդունել, Ս. Հաղորդություն տալ եւ Եկեղեցու ծեսերին մասնակցելը թույլատրել)՝ պատմիչը նրան մեղադրում է նաեւ Ս. Հաղորդությունը, ողորմությունը (մատաղը) որպես մեղքերի թողության միջոց ընդունելը:

Հակոբոսն այն կարծիքին էր, որ եթե մեղանշողն ածամբ չապաշխարեց, նրան ո՛չ մատաղները կօգնեն, ո՛չ պատարագները: Լաստիվերցին այս ամենը պատկերում է խաղարկային տեսարանի միջոցով: Հակոբոսն ու իր համախոհները մատաղացու կենդանուն կանգեցնում են իրենց ունկնդիրների առջեւ եւ հեգնելով ու ծաղրելով ասում. «Ա՛յ տառապեալ չորփռանի, թո՛ղ թէ մա զիւր ժամանակն մեղս արար եւ մեռաւ, դու զի՞նչ մեղար, որ ընդ մմա մեռանիս»¹⁷: Եւ որքան էլ առաջին հայացքից ճշմարտացի թվան թոնդրակեցիները, իսկ պատմիչի միտումնավոր լինելն՝ ակնհայտ¹⁸, Լաստիվերցու ստեղծած դրությունն ծիծաղականությունը (կոմիզմը) պատահական չէ եւ պետք է ցույց տա այն քամահրանքը, որ այս մարդիկ ունեին Եկեղեցու կանոնների ու ավանդույթների հանդեպ: Իսկ այս ամենի բացասական հետեւանքը դրա պառակտիչ ազդեցությունն է ժողովրդի վրա: Մարդիկ ոչ միայն շփոթված են, այլ նաեւ բաժանվել են երկու մասի եւ չգիտեն ինչը ճիշտ համարել: Ահա աղանդի ամենաբացասական դրսեւորումներից մեկը, որ Լաստիվերցու համար անհանդուրժելի է եւ ընդհանրապես հակասում է Ս. Հովհան Գ. Օձնեցու մշակած ազգային եկեղեցական քաղաքականությունը¹⁹:

¹⁷ «Պատմութիւն Արիսակիսի Լաստիվերտցու», էջ 122:

¹⁸ Եր. Տեր-Մինասյանը Հակոբոսի մասին Լաստիվերցու պատմածներն ակնհայտ զրպարտություն է համարում (տե՛ս Եր. Տեր-Մինասյան, Միջնադարյան աղանդների ծագման եւ զարգացման պատմությունից, էջ 167-169):

¹⁹ Տե՛ս Մ. ՊԱՊՅԱՆ, Հովհան Իմաստասեր Օձնեցի, էջ 7:

Հակոբոսի մասին որպես նրա ամբարտաւանության խորհրդանիշ կաստիվերցու գործածած «նեստորաբար» որոշիչը առնչվում է հերետիկոսության մեկ այլ դրսեւորման՝ նեստորականության հետ, որը ապոլիտանարականության դեմ չափազանցված պայքարի ծնունդ էր, իսկ ապոլիտանարականությունն էլ իր հերթին՝ երեւութականների աղանդի մի տարատեսակ²⁰։ Սա նաեւ պատմիչի՝ Հայ Եկեղեցու դավանաբանական սկզբունքերին քաջատեղյակության ցուցիչն է։ Հովհան Գ. Օձնեցին իր ավելի վաղ գրած «Ընդդէմ երեսութակամաց» ճառում «Մարմնացեալ Բանի» վերլուծությամբ հակադրվում է թե՛ նեստորականներին եւ թե՛ առավել եւս երեւութականներին Ս. Մարիամ Աստվածածնի կամ Քրիստոսի բնության վերաբերյալ հարցերը քննելիս։ Ընդ որում նա մեջբերում է Ս. Կյուրեղ Ալեքսանդրացու մտքերը, իսկ վերջինս բուռն պայքար է ծավալել նաեւ նեստորականության դեմ եւ 431-ի Եփեսոսի Գ. տիեզերական ժողովին նգովել է նեստորին եւ նրա հետեւորդներին²¹։ Այս հետաքրքիր փաստը ցույց է տալիս երկու հայ մտածողների ռացիոնալիզմը, երկուսի համար էլ աղանդները կամ ցանկացած խոտորում եւ հերձված հավասարապես քննադատելի էին եւ նույն դրույթներով, նույնիսկ եթե հակադիր էին միմյանց։

Հակոբոսի դեպքում կաստիվերցիա առավել քան վստահ է, որ նա մծղնեականության հետեւորդ է, եւ նրա քահանայական կարգից զրկվելն ու աղվեսադրոշմ կրելն արդար պատիժ է համարում ընդհանրապես նաեւ բոլոր նրանց համար, ովքեր կշեղվեն Ս. Գրիգոր Լուսավորչի հավատքից²² (այս պատիժը կար Օձնեցու կանոններում)։

Աղանդավորների կեղծավոր լինելը ցույց տալու համար նրանց ընդդիմախոսների գործածած համեմատություններն ու փոխաբերությունները որոշակի նմանություն ունեն։ Ս. Հովհան Գ. Օձնեցին պավլիկյաններին, որոնք կարողանում են հավատացյալներից անգետներին դեպի իրենց քաշել, համեմատում է մարմինը ջրում թաքցրած գորտերի հետ, որոնց միայն ձայնն է լսվում, իսկ իրենք չեն երեւում²³։ Պետրոս Սիկիլիա-

²⁰ Այս մասին տե՛ս ԵՐ. ՏԵՐ-ՄԻՆԱՍՅԱՆ, նշվ. աշխ.։

²¹ Տե՛ս ՄԵՍՐՈՊ ՔԶՆ. ԱՐԱՄՅԱՆ, Նեստորականություն, «Քրիստոնյա Հայաստան հանրագիտարան», Երեւան, 2002, էջ 776։

²² Ի դեպ, Ս. Գրիգոր Լուսավորչի տասնհինգամյան տընությունն ու իր ժողովրդի համար ձեռք բերած ամուր հավատը (սրանք իր բնորոշումներն են) նա վտանգված է տեսնում մեկ աղանդավորների գործերի հետեւանքով եւ մեկ երբ խոսում իր իսկ ստեղծած դավաճանի կերպարի՝ Կիրակոս երեցի մասին, որն իբրեւ թե հայոց թագավորին չվերադարձրեց իր ձեռքն ընկած Անին Բյուզանդիային հանձնելու կտականամակը (զլ. Ժ.)։

²³ «Յովհաննու Իմաստասիրի Աւանդելոյ մատենագրութիւնք», էջ 38։

ցին իր «Պիտանի պատմություն» մեջ նրանց համեմատում է ութոտանու եւ քամելեոնի հետ²⁴, Լաստիվերցին նմանատիպ՝ սեպյան գունափոխվող ձկան համեմատությունը գործածում է աղանդավորների թակարդն ընկած իշխան Վրվեռի փոփոխական էությունն ու բազմադեմ լինելը ցույց տալու համար²⁵: Պետք է ասել, որ իշխան Վրվեռի կերպարը, որը պետք է ցույց տար թոնդրակեցիների զոհին, աղանդավորության բուն հետեւանքը, դարձել է Լաստիվերցու կերտած ամենահետաքրքիր կերպարներից մեկը, թերեւս միակ զարգացող, ոչ կարծրացած կերպարը: Նա այն զոհերից է, որ աղանդավորների որոգայթն է ընկել: Պատմիչը ցույց է տալիս նրա աստիճանաբար հեռանալն Աստծուց եւ Եկեղեցուց: Սկզբում Վրվեռը ոչ միայն խոնարհ քրիստոնյա է, այլ նաեւ հոգ է տանում իր կալվածքում գտնվող ճգնավորներին, երբեմն ինքը մասնակից դառնում նրանց ճգնակեցությանը, բայց երկու աղանդավոր կանանց ծուղակն ընկնելով՝ նախ ներկայացվում է որպես ողբերգական մի կերպար, իսկ հետո ընդհանրապես վերածվում Աստծուց հեռացած եւ օտարված մեկի: Դրա ցուցիչը «ռըբալի» մակդիրն է, որը փոփոխվում է կերպարի կրած փոփոխությունների հետ՝ «ամենաշարն Վրվեռ», իսկ հետո՝ «անառժանի եւ պարտաւորելոյն Վրվեռ»: Լաստիվերցին պատկերում է նաեւ նրա նախկին աշխարհի կործանումը, այն աշխարհի, որ հենց ինքն էր ստեղծել. «... եւ ու երբեմն կրօնաւորաց ժողովարան էր տեղին՝ զոր մեծամեծ ծախիւմ եւ աշխատութեամբ շինեալ էր, ուր դասք սաղմոսասացաց եւ պարք պաշտօնէից քաղցրաձայն երգովք ընդ վերին զօրսն միաձայնութեամբ զԱստուած օրհնէին, այսօր լոեալ են ձայնք յաւեր յամմարդի է տեղին»²⁶: Այս ամենը ու մեկ էլ թե՛ Վրվեռի, թե՛ Հակոբոսի անփառունակ վախճանը (պատմիչը վստահ է, որ շարագործը չար մահով պիտի մեռնի, որ առավել լինի ատելությունը նրա անձի նկատմամբ (այդ վստահությունն, իհարկե, Եղիշեի ազդեցությունն է հիշեցնում)²⁷ համահունչ են Օձնեցու այն մտքին, որ այդպիսիք հեռացած են Աստծու սիրուց:

Լաստիվերցին գեղեցիկ բնապատկերներ ստեղծելու մեծ վարպետ է: Նրա ընդգծված միտումնավորությունը բնության ամենագեղեցիկ նկարագրություններից մեկը հենց ԻԳ. գլխում է ստեղծում: Թվում

²⁴ «Հայ ժողովրդի պատմության քրեստոմատիա», հտ. Ա., էջ 478:

²⁵ «Պատմություն Սրիսակիսի Լաստիվերտցույ», էջ 132:

²⁶ Անդ, էջ 127:

²⁷ Տեն ԵՂԻՇԵ, Վասն Վարդանայ եւ Հայոց պատերազմի, «Մատենագիրք Հայոց», հտ. Ա., Անթիլիաս-Լիբանան, 2003, էջ 685:

է՝ այդ քնարական պատկերը ոչ մի կապ չունի պատմելիք նյութի հետ («Եւ Բանգի երեկոյացեալ էր ժամն, եւ արեգակն զցնցուղս նառագայթիցն յինքն ծրարեալ ի մայրն դառնայր՝ համարձակութիւն տալով երկնականառարկոյն...»²⁸), բայց իրականում արտահայտում է Աստծու ստեղծած ներդաշնակ ու գեղեցիկ աշխարհը ցույց տալու եւ այն աղանդավորների անկատարությանը հակադրելու պատմիչի միտումը:

Թե՛ Օձնեցին («Ընդդէմ պաղիկեանց»), թե՛ Լաստիվերցին գաղափարական նույն հենքով են ավարտում իրենց խոսքն աղանդավորների մասին: Երկուսի դեպքում էլ գործում է փաստի արձանագրումը, սակայն Լաստիվերցու դեպքում վերջնատողերում ընթերցվում է իր նախորդների, այդ թվում եւ անպայմանորեն Ս. Հովհան Գ. Օձնեցու գաղափարների ներկայությունը, ինչի շնորհիվ նրա խոսքն առավել քան հաստատուն է:

Ա. Ս. Հովհան Գ. Օձնեցի Իսկ մե՛ք այսֆան յերկոցունց ի նոցանէ հեռացեալ գտանիմք որպէս ոչ է հաղորդութիւն լուսոյ ընդ խաւարի, եւ ոչ գայլք ընդ գառանց ընտանասցին համակամութեամբ²⁹:

Բ. Լաստիվերցի Այլ մե՛ք ճշմարիտ հաւատացեալս սրբոյ Երրորդութեանն՝ պինդ կալցոմ գլխոստովանութիւն անշաժ յուսոյն, զոր ուսաք ի սուրբ հարցն. եւ ի նոցա աստուածուրաց ժողովոյն ի բաց դարձուցոմք, անէծս ի վերայ նոցա առաքելով³⁰:

Ինչպէս երեւաց մեջբերված հատվածից, Լաստիվերցին հույսի իր ամբողջունը սովորած է համարում սուրբ հայրերից, իսկ աղանդավորների աստվածուրաց հավաքույթները պահանջում հիշել անեծքով (իմա՛ն զովքով), նա նաեւ շեշտում է իր՝ Սուրբ Երրորդության հավատավոր լինելը, ինչը եւ պահանջում է Մանազկերտի ժողովի հենց առաջին կանոնը. «Եթէ ոք ոչ խոստովանի զՍուրբ Երրորդութիւն, մի Բնութիւն ըստ անճառ միատրութեան որ յաստուածութեան՝ որ յաստուածութենէն եւ ի մարդկութենէս, այլ է կամ ըստ բնութեան մի բնութիւն՝ նզովեալ եղիցի»³¹:

²⁸ Անդ, էջ 131:

²⁹ «Յովհաննու Իմաստասիրի Աւանդույ մատենագրութիւնք», էջ 47:

³⁰ «Պատմութիւն Արիսակիսի Լաստիվերտցու», էջ 133:

³¹ Գ. ՎՐԳ. ՅՈՎԱԷՓԵԱՆ, Խոսրովիկ թարգմանիչ (Ը. դար), Վաղարշապատ, 1899, էջ 77:

РЕЗЮМЕ

В «Истории» Аристакэса Ластиверци своей особенностью отличаются XXII и XXIII главы, рассказывающие о тондракийской секте. Историограф повествует о ней только в двух главах, хотя считает явление одним из тяжелейших грехов, из-за чего народ наказан горестным настоящим. Этот лаконизм проявляется и тогда, когда он говорит про идеологию секты. Такое течение нарратива сразу выявляет важность и осознание влияния слова, опасность соблазна словом, о чем ещё в VIII веке предупреждал Св. Иоанн Третий Одзнец. В своих речах и канонах Армянской Церкви Католикос Всех Армян строжайше запрещал хоть слово промолвить с сектантами. В XI в., когда была утеряна армянская государственность, Ластиверци видел в секте еще и опасность против национальной идентичности, как Св. Иоанн Одзнец в VIII в., и считал тондракийцев более опасными, чем внешних врагов. Причина в том, что они единоплеменники и общаются на том же языке.

SUMMARY

Chapters 22 and 23 of the “History” by Aristakes of Lastiver, telling about the Tondrakian sect stand out by their peculiarity. The historiographer speaks of this sect in only two chapters, although he considers the phenomenon to be one of the most serious sins, because of which the nation is punished by the deplorable present described by him. This laconism also manifests itself when he speaks about the ideology of the sect. Such a course of narrative immediately reveals the importance and awareness of the influence of words, the danger of stumbling through words, about which Hovhan III of Odzoun warned in the 8th century. The Catholicos of All Armenians, in his orations and in the canons of the Armenian Church, strictly forbade dealing with the sectarians. In the 11th century, when the Armenian statehood was lost, Aristakes of Lastiver, like St. Hovhan of Odzoun in the 8th century, warned that sects represented danger for the national identity. He considered the Tondrakians to be more dangerous than external enemies, and the reason was that they spoke the same language and belonged to the same nation. Interestingly, from the point of view of a purely literary narrative, for Aristakes of Lastiver the apprehension of words becomes an opportunity to recreate and develop a character. And it seems that he expresses the speech arrangement of St. Hovhan of Odzoun through acts and characters.